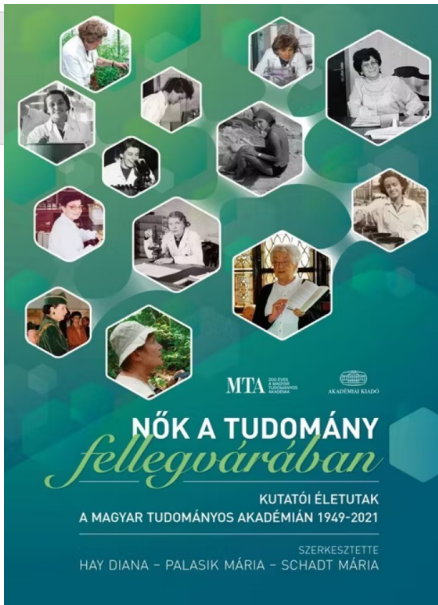

Nők a magyar tudományos életben (1949–2021)

Kéri Katalin*

DOI: 10.21549/NTNY.48.2025.1.5

Hay, D., Palasik, M. & Schadt, M. (szerk.) (2024). *Nők a tudomány fellegvárában. Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián*. 1–2. kötet. Akadémiai Kiadó. ISBN 978 63 64 36 1 (összkiadás).

A világban az elmúlt évtizedekben számos olyan könyv és tanulmány született, amely a nők tudománytörténetben elfoglalt helyével, tudományos eredményeivel, egyes tudós nők életútjával foglalkozik. Az egyik kiemelkedő hatású és sokat idézett könyv szerzője, Margaret Alic szerint mindez azért fontos, mert a nőknek kiemelt szerepük volt a tudományok fejlődésében még akkor is, ha ez többnyire nem annyira szembetűnő, hiszen például a természettudományok esetében néhány kiemelkedő férfi (leginkább Arisztotelész, Kopernikusz, Newton, Einstein) neve fémjelzi a haladást. A szerzőnő szerint azonban a tudománytörténet sokkal több, mint a világrépre jelentős hatást gyakorló (férfi) elmék története. A tudományok fejlődése ugyanis ezrek és ezrek fáradásainak a története, ám köztük a nők szerepe gyakran ismeretlen maradt (Alic, 1986, p. 1). Azt is kifejtette műve bevezetőjében, hogy az eredményes tudományos munka intelligenciát, kreativitást, megfelelő nevelést és elkötelezettséget kíván, és éppen ez magyarázza, hogy a nők történetében sokáig csak néhány kiváltságos helyzetben lévő, a társadalom felsőbb rétegeihez tartozó asszony és lány lehetett az, akinél mindez együtt állt, ám a helyzetük még kiváló tudományos eredmények felmutatása mellett sem volt ugyanolyan, mint férfi társaiké, ráadásul a kutatómunkához többnyire sokkal több akadályt kellett leküzdeniük személyes életükben (Alic, 1986, pp. 2–3). Louis Haber is azt emeli ki egyik, 12 tudós nő életpályáját bemutató – inkább az ifjúsági ismeretterjesztő, semmint a tudományos művek csoportjához tartozó, ám igen színvonalasan és adatgazdagon megírt – könyvében, hogy nem Marie Curie munkásságától kell számítani a nők megjelenését a tudománytörténetben (Haber, 1979, p. 3). Művének – melyben a bő irodalomjegyzéken kívül az amerikai tudós nők különböző társaságainak az elérhetősége is fellelhető – fontos erénye, hogy a bemutatott nők neveltetésének emlékeit is leírta benne.

Alichoz és Haberhez hasonlóan több tudománytörténész készített már nagy, évezredek átívelő összefoglalásokat a nők tudományokban elfoglalt helyéről (például Alir-am & Outram, 1987; Le May Sheffield, 2006; Rossiter, 1982; Schiebinger, 1989; Wobbe, 2002) Készültek továbbá olyan, részletes bibliográfiai ajánlóval ellátott életrajzi lexikonok is, mint például Marilyn Bailey Ogilvie *Women in Science* (Nők a tudományban) című, 1986-os műve, vagy a Brink által 1980-ban szerkesztett, kiváló munka, a *Female Scholars: A Tradition of Learned Women before 1800* (Női tudósok: a művelt nők hagyománya 1800 előtt), amelyek híres tudós nőket mu-

Allichoz és Haberhez hasonlóan több tudománytörténész készített már nagy, évezredek átívelő összefoglalásokat a nők tudományokban elfoglalt helyéről (például Alir-am & Outram, 1987; Le May Sheffield, 2006; Rossiter, 1982; Schiebinger, 1989; Wobbe, 2002) Készültek továbbá olyan, részletes bibliográfiai ajánlóval ellátott életrajzi lexikonok is, mint például Marilyn Bailey Ogilvie *Women in Science* (Nők a tudományban) című, 1986-os műve, vagy a Brink által 1980-ban szerkesztett, kiváló munka, a *Female Scholars: A Tradition of Learned Women before 1800* (Női tudósok: a művelt nők hagyománya 1800 előtt), amelyek híres tudós nőket mu-

* Egyetemi tanár, az MTA Doktora, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet, Selye János Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző Tanszék, kerik.katalin@uni-sopron.hu, kerik@ujs.sk

tatnak be. A német Ulla Fölsing pedig 1990-ben az addig Nobel-díjat elnyert nőkről írt könyvet, amely több fordításban is megjelent.

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is egyre inkább fókuszba került a tudományokkal foglalkozó nők életpályájának a bemutatása, elemzése, a kutatónők karrierépítése és az ezzel kapcsolatos esetleges nehézségeik számbavétele. Tudományszociológiai vizsgálatok, akadémiai viták, doktori értekezések és tudományos tanácskozások emelték középpontba ezt a témát. Karikó Katalin 2023-ban elnyert, fiziológiai és orvosi területen kapott Nobel-díja még jobban megerősítette azt a véleményt, hogy a nőknek nagyon is van helyük a tudományos kutatások területén.

Ha a korábbi korszakokat nézzük, magyar tudós nőkről hazánkban legelőször Bod Péter Magyar Athenas című, 1766-os műve adott némi képet. Később, a 19. században egyedülálló, mindemellett forrásértékéhez képest alig méltatott cikk jelent meg a Tudományos Gyűjtemény című lap 1827-es számában Sebestyén Gábor tollából „Szivonyáné” névalírással, Szózat Napnyúgotról címmel, mely a nők műveltségi jogairól, írói tehetségéről kiobbant, több éves vitát zárja le. Ebben az ókortól az 1800-as évekig terjedően több tucatnyi külföldi, és egynéhány híres magyar asszony rövid bemutatása is szerepelt. A 19. században aztán további, korábbi időszakban élt művelt nőkről készültek mikro-biográfiák, köztük például Fejérpataky László Magyar tudós nők és írónők című cikksorozata a *Magyarország és a Nagyvilág* című újság 1875-1876-os számaiban. A két világháború között fontos szerepet játszott az 1935 és 1940 között kiadott *Magyar Női Szemle* című lap, melyben több, tudós nőkről és nőktől való írást is találhatunk.

Néhány, a témával kapcsolatos publikáció a közelmúltból is említhető: a 20-21. század fordulóján a 18. századi hazai tudós nők eredményeit, a róluk vallott korabeli véleményeket összegezte egy 1984-es tanulmányában Németh S. Katalin. Kissné Novák Éva kutatásait is kiemelhetjük: ő részletes feltárásokat végzett például a két világháború közötti hazai, tudományokkal foglalkozó nők vonatkozásában, és külföldi kutatások, konferenciák eredményeit is közvetítette Magyarországon (lásd például: Kissné, 2002).

A nők tudományokban elfoglalt helyének mai viszonyairól is születtek hazai – a külföldi törekvéseket és helyzetet is tükröző – összegzések (Haraszthy & Hrubos, 2002). 2010-ben a kortárs kutatónőket bemutató könyv is született Balogh Margit és Palasik Mária szerkesztésében *Nők a magyar tudományban* címmel. Fontos kezdeményezés és nemzetközi értelemben is nagy visszhangot kiváltó produktum volt továbbá a Hargittai Magdolna által eredetileg angolul írt, *Nők a tudományban határok nélkül* című, 17 ország ötven kutatónőjét bemutató 2015-ös kötet. A tudományos kutatásokat végző nők eredményeivel, életpályájával foglalkozó testületek közül hazánkban kiemelkedő jelentőségű a 2017-ben az MTA keretei között Bollobás Enikő akadémikus vezetésével megalakult *Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság*, melynek az elmúlt években számos olyan fontos törekvése, tanácskozása, pályázata és könyvkiadási eredménye volt, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kutató nők felé nagyobb figyelem forduljon. A bizottság munkájához kapcsolódóan a 2022-ben és 2023-ban Cristian M. Réka és Kérchy Anna szerkesztésében *Pioneer Hungarian Women in Science and Education* címmel megjelent, a nemzetközi olvasóközönséget is megcélzó, angol nyelvű kötetek a 19-20. században élt hazai kutatónők életútjait mutatták be, összesen 34 tanulmányban megrajzolva a tudományok területén fontosat és maradandót alkotó nők pályáját. A 2024. november 7-én az MTA Humán Tudományok Kutatóházában tartott, különböző tudományterületek képviselőinek a részvételével rendezett, *Nők a tudományban – Tu-*

dományos pálya és gyermekvállalás című, interdiszciplináris tanácskozás¹ is ennek a tudományos-szakmai tesztületnek a szervezésében valósult meg.

Jelen írásunk fókuszában egy olyan mű ismertetése áll, mely méltó módon folytatja az előzőekben említett könyvek sorát az MTA Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság által útjára bocsájtott kiadványként. A két kötetben kiadott, összesen 1197 oldal terjedelmű, igazán monumentális kiadói vállalkozás igényes és sokrétű bemutatást ad 191 olyan, tudományos pályára lépett nő életútjáról, akik 1949 után akadémikusok vagy az MTA doktora címmel rendelkező kutatók voltak hazánkban, és akiknek élete 2021 decemberéig lezárult. A könyvet a három szerkesztő mellett még 88 szerző írta, tanulmányaik elkészüléséhez több évre volt szükség. A kötetek legelső, nevelés- és tudománytörténeti áttekintő fejezetét a nőtörténeti műveiről méltán ismert, a téma meghatározó és mértékadó hazai kutatójának számító Pukánszky Béla írta. Nagyívű és adatgazdag áttekintést készített arról, hogy eleinte miért hiányoztak, majd mikor és miként jelentek meg a nők az egyetemeken, a középkori apáca-kolostorok falai között élt női tudósoktól kezdve a sort. Külön részben tért ki Anna Maria van Schurman, az első női „egyetemista” 17. században ritkaságnak számító, emblematis karrierépítésére. Az egyetemes és magyar felsőoktatás történetét párhuzamos fejezetekben mutatta be a 19-20. század időmetszetében, kiemelve ezen belül az első magyar orvosnő, a Svájcban diplomát szerzett Hugonnai Vilma oklevélhonosítási kálváriáját.

Pukánszky Béla bő irodalomjegyzékkel ellátott összefoglalását Kozári Monika a magyarországi tudományos minősítési rendszerről írott tanulmánya követi. Az 1940-es évek végétől a rendszerváltásig ívelő áttekintés a Tudományos Minősítő Bizottság Akadémiai Levéltárban őrzött iratanyagára támaszkodva mutatja be, hogyan és mikor történtek fontos változások, kiemelten tárgyalva az 1994-ben hatályba lépett Akadémiai törvény nyomán felállt MTA Doktori Tanács működését. Ezt követően Hay Diana akadémiai tagjelölésekről és tagválasztásokról írott fejezete következik a kötetben, mely a kezdetektől, 1825-től vizsgálta a témával kapcsolatos forrásokat, és rámutatott arra, hogy a 20. század közepéig nem volt egyetlen nő sem az akadémikusok sorában. (Az első, akadémikusként említhető nő az 1949-ben megválasztott Andics Erzsébet volt.) A tanulmányban Hay Diana külön figyelmet fordított arra, hogy miként alakult a nők tagként történő jelölése, illetve kik voltak azok, akiket ténylegesen meg is választottak. Ezt követően táblázatos formában szerepelnek az 1949 és 2019 között tagként jelölt és a közülük meg is választott akadémikusnők főbb adatai a Magyar Tudomány című folyóiratra támaszkodva.

A kétkötetes műben ezt követi a három szerkesztő által írt Nők a kutatói életpályán című tanulmány, amely látványos és informatív grafikonokkal, táblázatokkal alátámasztva mutatja be, hogy bár a tudományos életben, a minősítési és előmeneteli rendszerben bekövetkeztek nagyon fontos változások, a vertikális szegregáció egyik jól látható mutatójaként még mindig alig több mint 10 százalék az akadémikusok között a nők aránya (2022-ben 10,45%). A szerzők számba vették az esélyegyenlőtlenség főbb okait, és fontos fejezetként foglalták össze azt, hogy 1971 és 2021 között milyen, a tudománnyal foglalkozó nőket segítő erőfeszítések történtek a Magyar Tudományos Akadémián, kidomborítva a Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság fontos és szerteágazó tevékenységét.

A fent jelzett tanulmányokat követően, az első kötet 121. oldalától kezdődik az MTA tudományos osztályai szerinti bontásában az akadémikusi tagsággal rendelkező nők életútjának a bemutatása. Valamennyi esetben néhány oldalas pályaképről van szó, és fotók egészítik ki a szöveges bemutatást. A tudós nők neve alatt minden esetben szerepel születésük és halálozásuk dátuma, az ezekhez kapcsolódó helyszín, valamint az, hogy mely tudományterület(ek) művelői voltak.

1. A tanácskozás előadásainak rögzített változata itt elérhető: <https://mta.hu/tudomanyunnep2024-felvetelek/nok-a-tudomanyban-tudomanyos-palya-es-gyermekvallalas-114026> (Letöltés: 2025.02.03.)

A 191 kutatónői életpálya bemutatására még röviden sem vállalkozhatunk. Két olyan pályaképet emelünk ki mindössze könyvismertetésünkben, amelyek a neveléstudományhoz kötődően kerültek be a műbe. Az első kötet 322. oldalán, az MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya című fő fejezetben kezdődik a Neveléstudósok alfejezet. Itt előbb az 1914-ben Szombathelyen született, és 1981-ben Balatonalmádiban vízi bal esetben elhunyt nevelés- és sporttörténész, Földes Éva bemutatása szerepel (pp. 322–326), a fejezet szerzője Nickel Réka. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1937-ben francia-olasz-latin szakos tanárként végzett, bölcsészdoktori címet szerző Földes Éva fiatalon újságíróként dolgozott, majd Magyarország német megszállása után három haláltábor is megjárt. A háború után fordítói és újságszerkesztői munkát végzett, majd 1949 és 1954 között a Magyar Testnevelési Főiskolán tanított, főiskolai tanári pozícióban. Kandidátusi, majd 1963-ban az MTA-n a neveléstudomány doktora fokozatot szerzett. 1952-től haláláig volt az MTA Neveléstörténeti Albizottsága, 1956-tól a Pedagógiai Bizottság tagja, és további, hazai és külföldi tudományos testületekben is dolgozott. Újabbán a Híres szombathelyi nők sorozatban jelent meg róla Hollerné Mecséri Annamária tollából egy kismonográfia (2014).

A kötetben (pp. 327–331) Palasik Mária állított emléket a kiváló neveléstudósna és tanárnak, aki a Neveléstudomány című folyóirat létrehozásának fő kezdeményezője is volt: Vámos Ágnes (születési nevén Szebeni Ágnes) mosolyog ránk a könyv lapjairól. Nagyon más, sokkal személyesebb úgy olvasni róla, hogy kortársaink közül sokak életének volt meghatározó szereplője az 1952-ben született tudós, akit tragikusan hamar, 2020-ban elvezítettünk. Az egyetemi tanulmányait Szegeden és Budapesten folytató, francia-történelem szakos tanárként diplomát szerző fiatal Vámos Ágnes néhány évig tanárként, 1983-tól pedig az akkori Művelődési és Közoktatási Minisztériumban dolgozott. Doktori, kandidátusi, majd 2017-ben megvédett MTA doktori értekezését is a kéttan nyelvű oktatás különböző aspektusairól, történetéről írta, ennek a tématerületnek kétségkívül ő volt az egyik leginkább meghatározó és iránymutató kutatója. Palasik Mária tanulmánya részletgazdagon, mégis lényegre törően mutatja be azt, hogy miként dolgozott, mely kutatási témákban és módszertanban volt újító Vámos Ágnes az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán. Gazdag és családi életét tekintve is példaértékű életútja bemutatását a kötetben több, öt férjével, dr. Vámos László sebész főorvossal és három gyermekükkel ábrázoló kép is gazdagítja. Iskolateremtő, nem csupán a tehetségeket, hanem az elesetteket, a segítségre szorulókat is mindig segítő ember volt Vámos Ágnes, akinek emlékét Budapesten, a Nagymező utca 8. szám alatt lévő szülő- és lakóházának falán 2022 óta emléktábla őrzi.

Könyvismertetésünket lezárva azt remélhetjük, hogy hasonlóan a magyar és egyetemes történelem bármely más, nagyívű és adatgazdag életút-bemutatóhoz, ez a két kötet is fontos kiindulópontja és adattára lesz további, későbbi kutatásoknak. A kutatók neveltetése, családi háttere (felmenőik, házastársuk, gyermekeik), iskolái, fontos tanárai, munkahelyei, legfőbb művei, munkásságuk sarokpontjai további elemző és összehasonlító kutatásokat generálhatnak a jövőben. A két kötetet forgatva, látva a nagyon gazdag szöveges és képi anyagot, egyetérthetünk a kötet Ajánlás részét jegyző Bollobás Enikővel, aki szerint ez a mű egyrészt tudománytörténeti jelentőségű, másrészt példaként szolgálhat a későbbi generációk számára.

Irodalom

1. Alic, M. (1986). *Hypatia's Heritage. A History of Women in Science from Antiquity to the Late Nineteenth Century*. The Women's Press Limited.
2. Alir-am, P. & Outram, D. (Eds.) (1987). *Uneasy Careers and Intimate Lives: Women in Science, 1789–1979*. Rutgers University Press.
3. Bailey Ogilvie, M. (1986). *Women in Science. Antiquity through the Nineteenth Century. A Biographical Dictionary with Annotated Bibliography*. The Massachusetts Institute of Technology.
4. Balogh, M. & Palasik, M. (Eds.) (2010). *Nők a magyar tudományban*. Napvilág Kiadó.
5. Bod P. (1982). *Magyar Athenas*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Torda I. Magvető Kiadó.
6. Brink, J. R. (Ed.) (1980). *Female Scholars: A Tradition of Learned Women before 1800*. Eden Press Women's Publications.
7. Fölsing, U. (1990). *Nobel-Frauen. Naturwissenschaftlerinnen im Porträt*. Verlag Beck.
8. Haber, L. (1979). *Women Pioneers of Science*. Harcourt Brace Jovanovich.
9. Haraszthy Á. & Hrubos I. (2002). A nők és a tudomány – európai dimenzióban. *Magyar Tudomány*, 47(3), 333–339.
10. Hargittai, M. (2015). *Nők a tudományban határok nélkül*. Akadémiai Kiadó.
11. Hollerné Mecséri, A. (2014). *Dr. Földes Éva*. Híres szombathelyi nők sorozat 11. Szülőföld Kiadó.
12. Kissné Novák, É. (2002). Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány*, 47(3), 340–348
13. Le May Sheffield, S. (2006). *Women and Science: Social Impact and Interaction*. Rutgers University Press.
14. M. Cristian, R. & Kérchy, A. (Ed.) (2022). *Pioneer Hungarian Women in Science and Education I*. Akadémiai Kiadó.
15. M. Cristian, R. & Kérchy, A. (Eds.) (2023). *Pioneer Hungarian Women in Science and Education II*. Akadémiai Kiadó.
16. Németh, S. K. (1984). „Az asszonyi tudós világról”. Vélekedések a XVIII. század közepén. In *A nő az irodalomban* (pp. 50–68). Zala Megyei Könyvtár.
17. Rossiter, M. (1982). *Women Scientists in America*. Johns Hopkins University Press.
18. Schiebinger, L. (1989). *The Mind Has No Sex: Women in the Origins of Modern Science*. Harvard University Press.
19. Szivonyáné (Sebestyén, G.) (1827). Szózat Napnyúgotról. Barátnémhoz írtt Levelem Nemünk' ügyében. *Tudományos Gyűjtemény*, 2, 61–92.
20. Wobbe, Th. (Ed.) (2002). *Frauen in Akademie und Wissenschaft. Arbeitsorte und Forschungspraktiken 1700–2000*. Akademie Verlag GmbH.